

**Badatelský projekt „Němečtí skladatelé Arthur Könnemann a Anton Aich.
Příspěvek k poznání ostravské česko-německé hudební kultury“**

Markéta Koptová – Karel Steinmetz

Badatelský projekt se zaměřuje na německý hudební život v předválečné Ostravě a především na jeho dva výrazné zástupce, Antona Aicha a Arthura Könnemanna. Jeho výstupem bude připravený rukopis publikace *Němečtí skladatelé Arthur Könnemann a Anton Aich. Příspěvek k poznání ostravské česko-německé hudební kultury*, kterou v horizontu několika let vydá některé z ostravských nakladatelství a v níž by byla obsažena zvláště životopisná data a osudy obou skladatelů a analýzy jejich dostupných děl. Dalším cílem projektu pak je zkatalogizování všech dostupných informací o hudebním životě německé menšiny v Ostravě v 2. polovině 19. století a v letech 1900–1945 a jejich uložení k dalším badatelským účelům v Univerzitní knihovně Ostravské univerzity.

Průmyslové město Ostrava bylo v minulosti městem mnohonárodnostním, městem s politicky, ekonomicky a kulturně významnou německou (i židovskou) menšinou a s většinovou českou populací, která se jen postupně národnostně obrozovala. Ve 20. století se stalo významným kulturním střediskem severovýchodní Moravy. Do konce 2. světové války zde žila početná menšina německého obyvatelstva s bohatým hudebním životem, v němž byli vůdčími osobnostmi skladatelé, dirigenti a hudební pedagogové Arthur Könnemann a Anton Aich. Jejich význam ve své době přerostl hranice regionu, ale dnes zůstali prakticky zapomenuti. V Ostravském muzeu se dochovalo 37 titulů Könnemannových skladeb, skladby Antona Aicha z doby jeho ostravského působení se ztratily a informace o nich lze rekonstruovat jen z druhotných pramenů. Zkoumáním hudebního života ostravských Němců do roku 1945 se samozřejmě z českých hudebních historiků nikdo nezabýval. Bylo jednak zničeno velké množství pramenného materiálu, jednak v kulturně politické situaci po 2. světové válce nebyla ani dostatečná vůle k takovému bádání. A je docela logické, že k nám ani nemohly proniknout výzkumy německých hudebních a divadelních historiků (často z kruhů sudetoněmeckých odsunutých pamětníků, kteří však měli často i přístup k pramenům z rakouských a německých archivů a knihoven)

a pokud se k nám v 50. až 80. letech dostaly, pak pouze formou negativní kritiky¹ nebo jen krátce v době jistého politického uvolnění Pražského jara na konci 60. let minulého století.² Od 2. poloviny 80. let se situace pomalu měnila a v poslední době jsme svědky velkého zájmu o zkoumání česko-německých vztahů zvláště v hudební a divadelní sféře na území českých zemí.³ Česko-německých vztahů v hudebním životě obyvatel Ostravy se sice ve svých studiích občas dotkli ostravští hudební historikové Vladimír Gregor a Ivo Stolařík, ale větší pozornost tomuto tématu věnoval až v devadesátých letech 20. století Jan Mazurek⁴ a pak autoři publikace *Ostravská hudební kultura od konce 19. století do současnosti* (Ostrava 2010). I když se v této práci podařilo přinést některé nové poznatky a rozšířit naše dosavadní vědomosti o hudební kultuře ostravských Němců mimo jiné i o relativně ucelený pohled německé muzikologie na tuto problematiku, jak jej prezentují zvláště příslušná hesla v dvousvazkovém *Lexikon zur deutschen Musik-Kultur. Böhmen, Mähren, Sudetenschlesien*,⁵ přece zůstává ještě mnoho „bílých míst“, která je možno objasnit po objevení některých pramenů, jež se patrně nenacházejí v Ostravě.

Arthur Könnemann se narodil v německém lázeňském středisku Baden-Badenu 12. března 1861. O jeho hudební vzdělání se nejprve přičinil otec Miroslav, absolvent pražské konzervatoře, rakouský vojenský kapelník, dirigent a skladatel dobové populární

¹ Zde máme na mysli třeba články Vladimíra Gregora „Pravé světlo na tzv. sudetoněmeckou hudbu“, *Slezský sborník*, r. 32, 1964, s. 535–538 či „Exponenti tzv. sudetoněmecké hudby“, *Slezský sborník*, r. 71, 1973, č. 1, s. 56–65.

² Pregler, Hilda: *Die Geschichte des deutschsprachigen Theaters in Mährisch - Ostrau von den Anfängen bis 1944*. Dissertation an der Philosophischen Fakultät der Universität Wien, Wien, 1965 (obhájena 1966). Kopii výtisku disertace dostal darem v roce 1968 Archiv města Ostravy, kde je nyní práce uložena.

³ Uveďme některé příklady: Ludvová, Jitka: „Německý hudební život v Praze 1880–1939“, *Uměnovědné studie IV*. Praha, 1983, s. 53–183; Jakubcová, Alena, Ludvová, Jitka, Maidl, Václav: *Deutschsprachiges Theater - Begegnungen der Sprachen und Kulturen*, Praha, 2001; Coufalová, Gabriela: *A život náš jest harmonií... Hudební kultura sudetských Němců ve východních Čechách ve světle dobového tisku v období od poloviny 19. století do 2. světové války. Harmonie sei unser Leben... Sudetendutsche Musikkultur in Ostböhmen in Licht der zeitgenössischen Presse von der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts bis 2. Weltkrieg*, Ostrava, 2012; Bajgarová, Jitka: *Hudební spolky v Brně a jejich role při utváření „hudebního obrazu“ města 1860–1918*, Brno, 2005; Koschmal, W., Nekula, M., Rogall, W. (ed.) *Češi a Němci*, Praha–Litomyšl, 2002; Kopecký, Jiří – Koptová, Markéta: *Richard Batka a hudební život Čechů a Němců v Praze na přelomu 19. a 20. století*. Olomouc, 2011.

⁴ Z Mazurkových studií uveďme např.: „Ostravský skladatel Arthur Könnemann“, *Opus musicum* č. 4, 1991, s. 134–138; „Němečtí hudebníci a jejich podíl na rozvoji české hudebnosti Ostravy“, *Opus musicum* č. 2, 1998, s. 64–69; „Orchester deutscher Studenten der Ostrauer Mittelschulen (1909–1913)“, *Význam německé odborné školy při multikulturním rozvoji Moravy*, Olomouc, 1999, s. 235–238; „Hudební aktivity německých obyvatel Ostravy v období 1939–1945“, *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Hudební věda a výchova 10*. Olomouc, 2006, s. 39–44.

⁵ München: Langen Müller, 2000 (ed. Widmar Hader).

hudby. Později studoval Arthur v „Mezinárodním výchovném ústavu“ v Königsfeldu.⁶ Od počátku 80. let pak působil jako kapelník městských divadel v Brandenburg, Paderbornu, Greifswaldu a Münsteru. V roce 1886 se A. Könnemann jako dirigent podílel na úspěšném uměleckém pobytu Iglaue Operngesellschaft v Moravské Ostravě, v níž pak brzy trvale zakotvil.

Skladatelský odkaz Arthura Könnemanna je bohatý žánrově i početně. K tomuto tvrzení nás opravňuje nejen přes pětaticet dochovaných komorních, sborových, orchestrálních a hudebnědramatických opusů, uložených v Hudebním oddělení Ostravského muzea, ale i množství kompozic, jejichž existenci lze doložit z druhotných pramenů. Součástí dochovaného souboru Könnemannových kompozic v Ostravském muzeu jsou zvláště kantátové a sborové kompozice (např. *Der Postillon*, kantáta pro sóla, mužský sbor a orchestr, text Nicolaus Lenau, v roce 1896 komponovaný smíšený sbor s varhanním doprovodem *Friede den Entschlafenen* op. 38 a mužský sbor a capella *Trost in Thränenn*, op. 20 na text Johanna Wolfganga Goetha) či množství písní.

Ze symfonické tvorby se v Ostravském muzeu nachází orchestrální suite *Tonbilder aus der Hohen Tatra* op. 9 (s větami *Polnischer Tanz - Abendstimmung im Gebirge - Ungarischer Tanz*), symfonická báseň *Die Jagd nach dem Glück* a *Großes Konzert für Violine* op. 53 (v notovém materiálu koncertu však chybí jak partitura, tak part sólového nástroje). Hudebnědramatická díla tvoří asi nejucelenější součást skladatelova uměleckého odkazu. V Hudebním oddělení Ostravského muzea najdeme partitury lyrického singspielu *Gawrillo, der blinde Singer*, romantické velké opery *Der Bravo* z poloviny 80. let 19. století, zpěvohry *Vineta*, později přepracované a pod titulem *Die versunkene Stadt* poprvé provedené v Lipsku roku 1895. Opera *Die Madonna mit dem Mantel* op. 47 z roku 1905 měla premiéru 16. února 1912 v ostravském Městském divadle. Kromě výše uváděných skladeb připomínají prameny a literatura ještě např. *Capriccio pro smyčce a klavír* op. 32, orchestrální scherzo capriccioso *Tanz der Wassergeister*, symfonickou suitu *Indien*, symfonickou báseň *Der Herbst* a další (pátou) operu *Der tolle Eberstein*.

Podle pramenů uložených v Ostravském muzeu v Ostravě a Slezském zemském muzeu v Opavě byl Arthur Könnemann na přelomu 19. a 20. století v celém Německu relativně úspěšným autorem. Napsal přes 100 komorních, symfonických, sborových, kantátových a hudebně dramatických děl.⁷ Za symfonickou báseň *Der Herbst* obdržel v roce 1896 Luitpoldovu cenu (Luitpold-Preis), jeho zpěvohra *Vineta*, později přepracovaná a pod titulem *Die versunkene Stadt* byla v roce 1895 provedena v Lipsku a opera *Der tolle Eberstein* měla premiéru 29. března 1898 v Královském dvorním národním divadle (Königliches Hof- und Nationaltheater) v Mnichově. Přesto Könnemannovo jméno dnes nenajdeme v žádné hudební encyklopedii, jako je *Riemann-Musiklexikon*, *MGG*, *Gro-*

⁶ Königsfeld im Schwarzwald je město v okrese Schwarzwald-Baar v Bádensku-Württembersku, ne daleko od Baden-Badenu.

⁷ Ačkoliv podle názvů je známo jen něco přes 40 skladeb, (včetně pěti celovečerních oper), z opusového čísla poslední písně, jejíž tužkou psaný rukopis je uložen v hudebněhistorickém oddělení Ostravského muzea *Volker streicht die Fiedler, opus 113* je zřejmé, že Könnemannových děl bylo rozhodně více.

ve a dokonce v *Lexikon zur deutschen Musikkultur Böhmen, Mähren, Sudetenschlesien* (München 2000; ed. Widmar Hader) není samostatné heslo Arthur Könnemann, jen v rejstříku je uvedeno toto jméno, neboť se vyskytuje v hesle Mährisch Ostrau, jehož autorem je Eckhard Jirgens; v předválečném *Pazdírkově hudebním slovníku* je ale krátké heslo napsané Graciánem Černušákem. Könnemannův život přibližují brožura *Artur Könnemann in seinem Schaffen und Wirken als Componist und Dirigent* (Mährisch-Ostrau, 1886), příležitostný tisk *Stimmen der Presse über Artur Könnemanns preisgekröntes Tonschauspiel ‚Der tolle Eberstein‘* (Mährisch-Ostrau, 1901) a nekrolog *Zum Tode Arthur Könnemanns* otištěný v *Ostrauer Zeitung*. 11. února 1931, s. 2.

O 17 let mladší skladatel, sbormistr, dirigent a hudební pedagog Anton Aich se narodil 22. 2. 1878 v Měcholupech (okr. Žatec). Po maturitě na žateckém gymnáziu studoval hru na varhany, dirigování a kompozici (tu podle Jirgensova hesla v Haderově lexikonu v mistrovské třídě Antonína Dvořáka) na pražské konzervatoři (absolvoval 1901). Pak působil v několika německých i českých divadlech jako operní a koncertní dirigent (mj. i určitý čas v Ústí n. Labem). Do Ostravy přišel Aich ještě před první světovou válkou v roce 1913 jako kapelník v opeře a operetě Městského divadla (1913–1914 a 1916–1920) a Deutsches Theater in Mährisch Ostrau. Během prvních let působení v místním divadle si vydobyl svou záslužnou činností velmi respektovanou pozici. V meziválečných letech byl pak stále velmi aktivní, kromě působení v *Židovském pěveckém spolku* byl také korepetitorem při ostravských vystoupeních domácích i zahraničních osobností. V roce 1922 přijal místo ředitele Městského hudebního ústavu v Moravské Ostravě. Své kompozice prezentoval A. Aich také veřejně. Již 8. dubna 1919 se například uskutečnil „skladatelský večer“, na kterém byla provedena dvě jeho velká orchestrální díla a také klavírní skladby a písně.⁸ Po tříleté pauze nechal A. Aich provést v Katolickém domě 17. března 1922 další své kompozice. Program tentokrát obsahoval převážně klavírní skladby a písně.⁹ Interprety byli pěvkyně Maltschi Sonnenschein a Rolf Hannbeck. Velmi případným způsobem oslavil Anton Aich své pětadvacáté jubileum dirigentské činnosti. Dne 19. října 1926 se uskutečnil v sále Lidového domu symfonický koncert, na němž hrál orchestr složený ze členů orchestrů obou divadel (tedy Národního divadla Moravsko-slezského i divadla německého) v celkovém počtu 55 hráčů. Při této příležitosti byla uvedena díla, která nebyla tehdy tak často zařazovaná na program koncertů. Provedena byla Brahmsova 2. symfonie, Debussyho *Faunovo odpoledne*, dále pak Dvořákova *Legenda č. 4* a Aichova pětivětá suite *Scény z karnevalu*.

⁸ Podle *Ostrauer Zeitung* z 9. 4. 1919 byl koncert zahájen symfonickou básní *Ein Waldmärchen* pro orchestr, mezzosopránové sólo a smíšený sbor (zpívala Ada Schwarz a Mužský pěvecký spolek v Moravské Ostravě). Dvě klavírní skladby (*Ballade, Humoreske*) pak provedl mladý pianista Grünberg, a autor Aich pak doprovodil Adu Schwarz v písňovém cyklu *Lieder von gestorbener Liebe*.

⁹ Klavírní cyklus *Lieder von gestorbener Liebe* na texty různých autorů, písně *Lied im Volkston*, *Sankt Johann*, *Köstliche Fahrt* (zpíval Hannbeck), *Wunsch*, *So milde Nächste*, *Die Nachtigalten*, *Wär wieder ein Kind*, *Eine Mutter*, *Fliederlied*, *Böhmische Musikanten*, *Was Liebe wohl ist?* (pro ženský hlas, zpívala M. Sonnenschein). Srov. *Ostrauer Zeitung*, 20. 3. 1922.

Tricet let své dirigentské a skladatelské činnosti oslavil Aich podobným způsobem. Dne 11. listopadu 1931 se uskutečnil koncert, na kterém účinkovali mj. také Paula Ulm z Grazu a Karl Ettl, basbarytonista vídeňské Státní opery. Opět byly uvedeny Aichovy písně a klavírní kompozice. Z písní zazněly skladby z cyklu *Lieder von gestorbener Liebe*, klavírní skladby *Legende*, *Melodie*, *Valse triste*. Také své šedesátileté jubileum oslavil A. Aich koncertním provedením vlastních děl. Během večera (22. 2. 1938) vystoupili sopranistka Else Langer, barytonista Franz Kroner, Richard Langer a nově založený komorní sbor v Moravské Ostravě.

Po založení moravskoostravské rozhlasové stanice v roce 1929 tu často vystupoval jako klavírista a doprovoděč sólistů a interpretoval zde také své vlastní kompozice. V den jeho 60. narozenin mu věnoval moravskoostravský rozhlas jako jedinému německému skladateli v regionu celou hudební relaci. Podle Jirgensova hesla v roce 1945 přesídlil Aich do Taunskirchenu v Horním Rakousku, v letech 1950–1952 vyučoval v Linci na městské hudební škole, pak na biskupském gymnáziu Petrinum a ve zdejším kněžském semináři. Pak pečoval o hudební život ve svém novém bydlišti v Bad Hallu v Horním Rakousku. Poslední léta svého života trávil ve Welsu. Většina jeho skladeb však pochází z dob ostravského působení a při útěku z Ostravy tam řadu svých rukopisných děl zanechal a jejich osud není znám.

Je velmi nepravděpodobné, že se autorům projektu podaří tato díla dohledat, ovšem pokusí se alespoň o sestavení jejich soupisu (a jakési charakteristiky skladeb) alespoň z kritik denního i odborného ostravského německého i českého tisku,¹⁰ kam psali recenze například Anna Wüstner-Hawliczek, Marta Mandl, Sigmund Reiss nebo Milan Balcar, Josef Schreiber či František Mířa Hradil. O velmi seriózním vztahu Antona Aicha a předního ostravského skladatele a hlavně kritika z českého tábora Milana Balcara svědčí třeba dopis, který se dochoval v Ostravském muzeu.

¹⁰ Mährisch-slesischer Grenzbote 1883–1889; Ostrauer Zeitung 1889–1939; Theater und Musik-Blätter 1908–1909; Ostrauer Theater-, Kunst- und Musik-Blätter „Der Schürfer“ 1910–1914; Mährisch-slesische Landeszeitung 1939–1945; Ostravský deník 1900–1918; Hudební obzor (Hudební a divadelní obzor) 1913–1914, 1921, 1922–1923; Moravsko-slezský deník 1918–1941; Národní divadlo moravsko-slezské (Divadlo moravsko-slezské, Moravsko-slezské divadlo) 1919–1939.